

УДК [159.954.2-043.86]-053.5
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2024-3-7>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ФАНТАЗІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Чорна О. М.

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
вул. Острозького, 32, Вінниця, Україна
orcid.org/0000-0002-7067-3695
elenachorna77@ukr.net*

Ключові слова: *фантазія,
творча особистість,
молодші школярі, навчальна
діяльність, психологічна
модель і психолого-педагогічна
програма розвитку фантазії,
інноваційні методи та
технології розвитку
фантазії, творча педагогічна
діяльність, тренінг.*

У статті наголошується на необхідності розвитку фантазії молодших школярів як важливого чинника становлення їх творчої особистості. Підкреслюється, що молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку фантазії, а тому завданням сучасної початкової школи є використання сприятливого для розвитку цієї психічної функції періоду. На основі змістовного аналізу теоретико-емпіричних наукових досліджень сучасних українських та зарубіжних психологів, педагогів розкриті актуальні напрями вивчення окресленої проблеми.

Представлено психологічну модель розвитку фантазії в молодших школярів в умовах цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу. Вона містить три блоки: цільовий (визначено мету формувальних впливів: розвиток фантазії в молодших школярів), операційно-діяльнісний (виокремлено внутрішні чинники, зовнішні чинники та психолого-педагогічні умови розвитку фантазії в учнів, просвітницько-консультативні заходи для вчителів, батьків, психологів, засоби розвитку фантазії учнів) та результативний (відображено якісні показники (компоненти) та кількісні показники (рівні) розвитку фантазії учнів).

Розкрито зміст психолого-педагогічної програми розвитку фантазії молодших школярів, розробленої відповідно до запропонованої моделі, зокрема детально описано змістовно-методичні засади побудови психолого-педагогічної програми (принципи, мету, завдання, форми, методи, прийоми, засоби психолого-педагогічного впливу). Психолого-педагогічна програма спрямована на реалізацію просвітницької (лекції, семінари) та консультативної (індивідуальні консультації) роботи з учителями, шкільними психологами й батьками. Розвивальна робота з учнями передбачає шкільні уроки з активним використанням інноваційних методів та технологій розвитку фантазії, системи творчих завдань, позаурочний тренінг розвитку фантазії «Учимися фантазувати», позаурочні творчі заходи.

У процесі дослідження зроблено висновок про провідну роль учителя в розвитку фантазії молодших школярів, зокрема забезпеченні ним для цього необхідних психолого-педагогічних умов.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROGRAM FOR THE DEVELOPMENT OF IMAGINATION OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

Chorna O. M.

*Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozhkogo str., 32, Vinnytsia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-7067-3695
elenachorna77@ukr.net*

Key words: *fantasy, creative personality, younger schoolchildren, educational activity, psychological model and psychological-pedagogical program of fantasy development, innovative methods and technologies of fantasy development, creative pedagogical activity, training.*

The article emphasizes the need to develop the imagination of younger schoolchildren as an important factor in the formation of their creative personality. It is emphasized that primary school age is a sensitive period for the development of imagination, and therefore the task of a modern primary school is to use a period favorable for the development of this mental function. On the basis of a meaningful analysis of theoretical and empirical scientific research of modern Ukrainian and foreign psychologists, pedagogues, actual areas of study of the outlined problem are revealed.

A psychological model of the development of fantasy in younger schoolchildren under the conditions of purposeful psychological and pedagogical influence is presented. It consists of three blocks: target (the purpose of formative influences is determined: the development of imagination in younger schoolchildren), operational and activity (internal factors, external factors and psychological and pedagogical conditions for the development of imagination in students are highlighted, educational and advisory measures for teachers, parents, psychologists, means of developing students' imagination) and effective (qualitative indicators (components) and quantitative indicators (levels) of students' imagination development are displayed).

The content of the psychological-pedagogical program for the development of the imagination of younger schoolchildren, developed in accordance with the proposed model, is disclosed, in particular, the content-methodical foundations of the construction of the psychological-pedagogical program (principles, goals, tasks, forms, methods, techniques, means of psychological-pedagogical influence) are described in detail. The psychological-pedagogical program is aimed at implementing educational (lectures, seminars) and advisory (individual consultations) work with teachers, school psychologists and parents. Developmental work with students includes school lessons with the active use of innovative methods and technologies for the development of imagination, a system of creative tasks; extracurricular fantasy development training "Learning to fantasize"; extracurricular creative activities.

In the process of research, a conclusion was made about the leading role of the teacher in the development of the imagination of younger schoolchildren, in particular, providing him with the necessary psychological and pedagogical conditions for this.

Постановка проблеми. У надскладних умовах сьогодення особливої актуальності набуває проблема розвитку творчої особистості, здатної самостійно мислити, генерувати оригінальні ідеї, ухвалювати сміливі, нестандартні рішення та відповідати за їх реалізацію, швидко й легко адаптуватися до мінливих умов життя. Особливо проблема формування людини-творця стосується молодого покоління, від якого значно залежить майбутнє нашої держави.

Одним зі стратегічних завдань реформування освіти в Україні, проголошених у низці нормативно-правових освітніх документів, зокрема законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Концепції «Нова українська школа», Державному стандарті початкової освіти, є забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку особистості і творчої самореалізації молодого покоління.

Реалізація цього завдання в початковій школі може бути здійснена за умови продуктивного використання в навчальній діяльності тих психологічних надбань дошкільного віку, які утворюють внутрішні ресурси подальшого особистісного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Одним із таких ключових новоутворень дітей дошкільного віку є фантазія як основна характеристика творчої особистості, її діяльності (О. Губеко [6], О. Клепиков [11], В. Клименко [12], Г. Костюк [14], О. Кульчицька [18], І. Кучерявий [11], В. Моляко [22], В. Рибалка [19], Р. Розенталь [27], В. Роменець [20], Р. Стернберг [28], Е. Торренс [29]).

Сензитивним періодом для розвитку фантазії, за визначенням психологів (Г. Костюк [14], С. Максименко [16], В. Моляко [22], В. Рибалка [19], В. Роменець [20]), Е. Торренс [29]), є дошкільний, а також молодший шкільний вік. Тому завдання сучасної початкової школи полягає в необхідності використати сприятливий для розвитку цієї психічної функції період.

Мета статті – розкрити особливості психолого-педагогічної програми розвитку фантазії молодших школярів у навчальній діяльності.

Результати дослідження. У теоретико-емпіричних наукових дослідженнях сучасних українських та зарубіжних психологів, педагогів розкрито актуальні напрями вивчення окресленої проблеми, зокрема формування фантазії на ранніх стадіях онтогенезу, психологічні механізми її функціонування (І. Біла [3], І. Воронюк [4], О. Губенко [6], І. Грузинська [5], А. Денисюк [7], В. Іванова [9]), розвиток фантазії обдарованих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (І. Карабаєва [10], Т. Яценко [10]), розвиток фантазії як компонента становлення суб'єктності молодших школярів (І. Тітов [23]), технології розвитку фантазії в молодших школярів (Г. Альтшулер [24], І. Барташнікова [1], О. Барташніков [1], Є. Заїка [8], Л. Макрідіна [15], М. Меєрович [16], Дж. Родарі [25], Л. Шрагіна [16]).

Підґрунтям для розробки психологічної моделі, а також психолого-педагогічної програми розвитку фантазії в молодших школярів стали відповідні наукові положення: психолого-педагогічні ідеї гуманізації шкільної освіти, впровадження в практику особистісно орієнтованого підходу до організації освітнього процесу (І. Бех [2], О. Пехота [17], В. Рибалка [19]); про творчу педагогічну діяльність (М. Коновальчук [13], С. Сисоєва [18; 21]); про самореалізацію школярів у творчому процесі (К. Роджерс [26]), про особистісні характеристики творчої особистості (В. Клименко [12], О. Кульчицька [18], В. Моляко [22], В. Рибалка [19], Р. Розенталь [27], В. Роменець [20], Р. Стернберг [28], Е. Торренс [29]); положення численних наукових праць, у яких відобра-

жені психологічні особливості розвитку фантазії дітей молодшого шкільного віку (Г. Костюк [14], О. Кульчицька [18], В. Моляко [22], В. Роменець [20], Р. Стернберг [28], Е. Торренс [29]); розробок ігор, вправ, методів, прийомів для розвитку фантазії дітей (Г. Альтшуллер [24], І. Барташнікова [1], О. Барташніков [1], Є. Заїка [8], Л. Макрідіна [15], М. Меєрович [16], Дж. Родарі [25], Л. Шрагіна [16]).

Розроблена нами психологічна модель розвитку фантазії в молодших школярів (рис. 1) базується на концепції тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості В. Рибалки [19], зокрема на соціально-психолого-індивідуальному («вертикальному»), діяльнісному («горизонтальному») та розвивальному вимірах. Запропонована модель ілюструє специфіку розвитку фантазії в молодших школярів в умовах цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу. Вона містить три блоки: цільовий, операційно-діяльнісний та результативний. У цільовому блоці визначено мету формувальних впливів: розвиток фантазії в молодших школярів. В операційно-діяльнісному блоці виокремлено внутрішні чинники, зовнішні чинники та психолого-педагогічні умови розвитку фантазії в учнів. Розроблена модель, на наш погляд, сприятиме розвитку фантазії в молодших школярів завдяки комплексному врахуванню як внутрішніх чинників (вікові, гендерні й індивідуально-психологічні особливості особистості (інтелект, самооцінка і рівень домагань, рівень суб'єктивного контролю, інтроверсія-екстраверсія, емоційна лабільність-емоційна стабільність, тип темпераменту, психофізіологічна міжпівкульна робота мозку)), так і зовнішніх (особливості сімейного виховання, характер і система шкільного навчання) та шляхом забезпечення необхідних психолого-педагогічних умов:

1. Володіння науковими знаннями та технологічними вміннями щодо розвитку фантазії учнів.
2. Врахування вікових, гендерних та індивідуально-психологічних особливостей розвитку фантазії молодших школярів.
3. Створення творчого розвивального навчального середовища, а також організація спільної творчої діяльності вчителя та учнів як послідовної зміни форм соціальної взаємодії, що розгортаються в логіці перебудови рівнів саморегуляції від максимальної допомоги вчителя учням у виконанні творчих завдань до послідовного наростання саморегуляції учнів і формування здатності до самостійної творчої активності. Максимальне використання життєвого досвіду молодших школярів під час стимулювання різних видів активності, заохочення самостійних пошуків та нетривіальних суджень учнів.

4. Забезпечення сприятливої психологічної атмосфери, що передбачає: свободу творчого самовираження учнів, надання їм достатнього обсягу зовнішньої свободи та дієва допомога в здобутті внутрішньої свободи; позитивну емоційну залученість учнів у творчу діяльність; участь учнів у виборі й організації різних видів творчої діяльності; демонстрацію значущими дорослими (учителями) зразків творчої поведінки.

5. Побудова взаємодії з учнями на засадах діалогічного підходу, що передбачає: сприйняття учня як рівноправного партнера творчої діяльності; безумовно позитивне ставлення, повагу до учнів і віру в їхні потенційні творчі можливості; особистісну відкритість і довіру; налаштованість

на взаєморозуміння і творчу співпрацю; надання учням свободи вибору, права на власну позицію.

6. Використання системи творчих завдань, інноваційних методів та технологій розвитку фантазії, що забезпечують залучення учнів в особистісно-творчу пошукову діяльність. Сприяння прояву й реалізації інтересів і здібностей учнів шляхом залучення їх до різних видів творчої діяльності.

Також в операційно-діяльнісному блоці виокремлено просвітницько-консультативні заходи для вчителів, батьків та шкільних психологів (лекції, семінари, консультації, методичні рекомендації), а також засоби розвитку фантазії учнів (тренінг «Учимося фантазувати»; уроки з

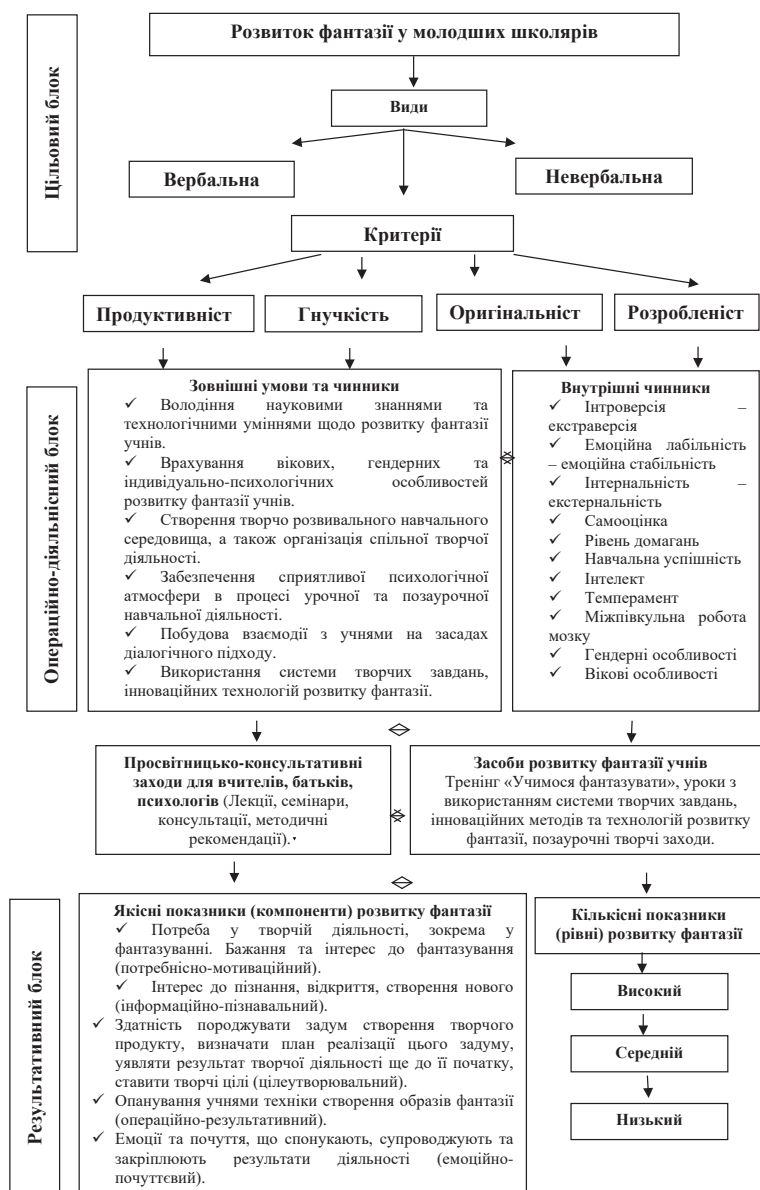

Рис. 1. Психологічна модель розвитку фантазії в молодших школярів

використання системи творчих завдань, інноваційних методів і технологій розвитку фантазії; позаурочні творчі заходи).

У результативному блоці відображено якісні показники (компоненти) та кількісні показники (рівні) розвитку фантазії учнів.

Якісні показники (компоненти) розвитку фантазії учнів:

Потребнісно-мотиваційний. Потреба у творчій діяльності, зокрема у фантазуванні. Бажання та інтерес до творчого уявлення, фантазування. Потреба в нових враженнях, освоєнні та пізнанні навколишнього світу (пізнавальний мотив). Прагнення до схвалення, творчих досягнень і успіхів у пізнавально-творчій діяльності (мотив самоствердження). Прагнення розкрити власний творчий потенціал (мотив самовираження, самореалізації).

Інформаційно-пізнавальний. Глибокий інтерес до пізнання, відкриття, створення нового. Здатність до постановки проблемних запитань, пошуків шляхів їх вирішення.

Цілеутворювальний. Здатність до планування та програмування майбутніх дій творчої діяльності. Здатність уявляти результат творчої діяльності ще до її початку, а також кінцевий продукт. Постановка творчих цілей, формування творчих планів на майбутнє, прагнення заглянути в майбутнє, уявити його більш досконалим. Здатність уявляти майбутнє в образах, у реальних і навіть фантастичних уявленнях. Породження задуму створення творчого продукту, а також визначення плану реалізації цього задуму.

Операційно-результативний. Володіння технікою фантазування. Здатність розпочати продовжити й плідно завершити створення нового витвору фантазії. Продуктивність, гнучкість, оригінальність, розробленість у створенні нових творчих продуктів.

Емоційно-почуттєвий. Емоційні та почуттєві реакції особистості, що спонукають, супроводжують і закріплюють результати об'єктного й суб'єктного творення: здивування, захоплення, натхнення, радість, задоволення тощо. Яскраві образи уяви підсилюють емоційний тонус діяльності, стимулюють підвищений настрій у процесі роботи, сприяють виникненню захопленості діяльністю. Емоційна стійкість (при напруженому творчому пошуку, при розчаруваннях, критиці або невдачах).

Кількісні показники (рівні) розвитку фантазії учнів:

Низький рівень розвитку фантазії має такі характеристики:

Учень має труднощі з виконанням завдань на пошук різних варіантів отримання результату; на розробку гіпотез і продукування оригінальних ідей. Учень не вміє самостійно висувати ідеї сто-

совно створення нових образів фантазії, не прагне вдосконалювати свою пізнавально-творчу діяльність, не демонструє інтересу або демонструє слабо виражений інтерес до будь-яких видів творчої діяльності, не здатний самостійно створювати нові творчі продукти, або створює прості, схематичні, погано розроблені образи, раніше побачені або почуті, не виявляючи при цьому бажання їх утілення в зовнішньому продукті. Створювані образи таким учнем малоцікаві, не справляють враження на слухача чи глядача. Учень не зацікавлений у майбутній творчій діяльності, не прагне брати участь у її колективних видах, не проявляє ініціативи, не бере участі в дискусіях, не ділиться своїми творчими задумами з товаришами. Завдання сприймає пасивно, а мислить інертно. Вкрай низька продуктивність. Образи малоцікаві, не деталізовані. Учень уникає завдань підвищеної складності, не проявляє інтересу до проблемно-пошукових типів завдань. Він відчуває труднощі з організацією самостійної роботи, тому майже завжди потребує допомоги вчителя або товаришів. Засвоєння ним способів творчої діяльності йде вкрай повільно, тому він вважає за краще діяти за шаблоном. Творчий продукт має незавершений вигляд. Навички саморегуляції проявляються слабо. Учень відчуває себе некомфортно, невпевнено, боїться виступати публічно. Сприйняття ним будь-яких творчих продуктів не відрізняється жвавістю й емоційністю. Невдачі супроводжуються тривалими негативними емоціями. Має занижену або завищену самооцінку. Як правило, зосереджений на собі, відчуває труднощі в спілкуванні.

Середній рівень розвитку фантазії має такі характеристики:

Учень вміє самостійно, а інколи з допомогою вчителя висувати ідеї стосовно створюваних образів фантазії, справляється із завданнями на пошук різних варіантів отримання результату; на розробку гіпотез і продукування оригінальних ідей, але не прагне до найбільшого їх числа і не здатний, якщо того вимагає завдання, вибрати найбільш вдалий варіант розв'язання проблеми. За виконання творчих робіт береться із задоволенням, проте продуктивність недостатньо висока. Шукає можливості виразити себе у творчості, але інтерес до неї непостійний. Створювані образи малоцікаві, здебільшого передбачувані, стандартні, помірно деталізовані. Учень прагне вдосконалювати свою пізнавально-творчу діяльність, демонструє частковий інтерес до різних видів творчої діяльності. Успішно взаємодіє з колективом, але не завжди висловлює свою думку, боїться критики. Учень надає перевагу легким завданням, а не складним, але у їх розв'язанні не завжди наполегливий. Інтерес до проблемно-пошукових

видів завдань є, але він непостійний. Здатний до напруженої діяльності, «занурення» в завдання. Учень уміє працювати самостійно, однак це проявляється не завжди. Засвоєння способів творчої діяльності відбувається в середньому темпі, успіх в засвоєнні не постійний. Творчий продукт має завершений вигляд, проте не всі деталі опрацьовані. Навички саморегуляції розвинені недостатньо. Емоції, що супроводжують діяльність, як правило, залежать від багатьох обставин: оточення, настрою, успіху або невдачі. Сприймання різних творчих продуктів відрізняється жвавістю й емоційністю. Середній рівень характеризується недостатньо розвиненими навичками адекватної самооцінки. Учень чуйний, уважний, але буває нетерплячим і різким у спілкуванні.

Високий рівень розвитку фантазії має такі характеристики:

Учень уміє самостійно, без допомоги вчителя, висувати різноманітні ідеї щодо створюваних образів фантазії, володіє різними прийомами й методами створення нових образів, які вирізняються різноманітністю, оригінальністю, а також розробленістю й деталізованістю, прагне втілення їх у новому творчому продукті. Створювані образи таким учнем дуже цікаві, справляють яскраве враження на слухача чи глядача.

Учневі легко даються завдання на виокремлення ознак, знаходження різних способів класифікації, пошук різних варіантів отримання результату, виявлення й постановку проблем, самостійне генерування великої кількості ідей, віддалених асоціацій, удосконалення об'єкта, знаходження нових способів його використання. Виявляє активність, зацікавленість, готовність, прагнення вдосконалювати свою пізнавально-творчу діяльність. Його творчість самобутня, оригінальна, несе відбиток особистості творця. У роботі дотримується індивідуального темпу й стилю, вміючи підпорядкувати емоційні, інтелектуальні та вольові зусилля певній меті. Допомоги вчителя не потребує. Учень перебуває в постійному пошуку будь-яких можливостей для виходу своєї творчої енергії та отримує задоволення швидше від самого процесу, ніж від результату. Прагне розглядати проблему на більш глибокому рівні або з іншого боку. Образи незвичайні, велика увага до деталей. Уміє формулювати проблеми, ставити чіткі питання, доходити обґрунтованих висновків і рішень, перевіряти їх, мислити вільно, ефективно взаємодіяти з колективом, бачити альтернативні способи розв'язання проблеми й вибирати найбільш вдалих із них. Учень незалежний, не боїться критики, ініціативний, наполегливий. Сприймання ним різних творчих продуктів вирізняється активністю, жвавістю й емоційністю. Учень застосовує різноманітні види самостійної

роботи з найбільшою їх ефективністю в конкретній ситуації. Засвоєння способів творчої діяльності відбувається швидко й легко. Творчий продукт має повністю завершений вигляд. Навички саморегуляції досить розвинені, звідси висока продуктивність. Як правило, діяльність супроводжується позитивним емоційним настроєм, станом наснаги, учень часто виходить за межі заданого. Інтерес до проблемно-пошукових типів завдань постійний, їх рішення в пріоритеті, принципово самостійно. В учня регулярна адекватна самооцінка. Він глибоко співпереживає, чутливий до проблем і потреб оточення, більше довіряє своїм почуттям та інтуїції.

Усі блоки моделі пов'язані й узгоджені між собою. Модель репрезентує складний процес розвитку фантазії в молодших школярів, який можливий завдяки цілеспрямованому психолого-педагогічному впливу.

Творча взаємодія вчителя, шкільного психолога, батьків з учнями відповідно до моделі спрямована на підтримку творчої діяльності дітей, розвиток у них фантазії шляхом забезпечення відповідних психолого-педагогічних умов та з урахуванням вікових, гендерних й індивідуально-психологічних особливостей молодших школярів, необхідних для здійснення творчої діяльності, створення нових творчих продуктів і, як наслідок, становлення їх творчої особистості.

На основі запропонованої психологічної моделі ми розробили психолого-педагогічну програму «Розвиток фантазії в молодших школярів».

Основні принципи організації та реалізації психолого-педагогічної програми розвитку фантазії в молодших школярів ґрунтуються на розроблених у вітчизняній психології фундаментальних положеннях про те, що особистість є цілісною психологічною системою, яка формується в процесі життєдіяльності на основі засвоєння суспільних форм свідомості та поведінки. Найбільш важливими принципами формування роботи нами виокремлено такі:

1. Принцип нормативності та індивідуальності розвитку, згідно з яким, здійснюючи розвивальну роботу, необхідно орієнтуватися на основні закономірності психічного розвитку, його вікові норми й особливості формування особистості дитини, забезпечуючи водночас реалізацію індивідуального підходу до кожного учня. У розвивальній роботі надзвичайно важливою є реалізація індивідуального підходу, який дає змогу окреслити в межах вікової норми програму оптимізації розвитку для кожної конкретної дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей розвитку.

2. Принцип розвивального навчання розкриває спрямованість розвивальної роботи й зумовлює необхідність використання розвивальних завдань.

3. Принцип діяльнісного підходу до здійснення розвивального впливу, який заснований на тому, що саме активність молодших школярів є рушійною силою розвитку їх фантазії. Цей принцип наголошує, що одним із провідних способів розвитку фантазії є організація активної творчої діяльності досліджуваних, у процесі якої створюються також необхідні умови для позитивних змін у їх особистісному розвитку.

4. Принцип особистісної мотивованості полягає в зацікавленому, уважному й серйозному ставленні учнів до розвивальної роботи («хочу змінитися», «навчитися», «перебороти» тощо). Необхідно вибудувати розвивальну роботу так, щоб викликати в учнів інтерес, бажання до творчої діяльності, зокрема фантазування, а також прагнення до самопізнання й саморегуляції, тобто актуалізувати та активізувати в них потребу в саморозвитку. Особистісна мотивованість може виявлятися в потребі в нових враженнях, освоєнні та пізнанні навколишнього світу (пізнавальний мотив); прагненні до схвалення, творчих досягнень і успіхів у творчій діяльності (мотив самоствердження); прагненні розкрити власний творчий потенціал (мотив самовираження, самореалізації).

5. Принцип інтеграції зусиль найближчого соціального оточення передбачає залежність ефективності розвивальної роботи від співпраці з батьками та іншими особами з близького оточення дитини. Повна реалізація цілей розвивальної роботи можлива лише з урахуванням зміни системи відносин дитини в її найближчому соціальному оточенні. З огляду на це необхідно впливати на близьких дитині дорослих з метою підвищення їх психологічної культури, зміни позиції і ставлення до дитини, навчити їх адекватних способів комунікації. Сім'я вчиться обережно і з повагою ставитися до дитячої творчості та її продуктів, тим самим підтримуючи інтерес дитини до творчої діяльності.

6. Принцип віри в сили й можливості дитини.

Створена нами програма розвитку досліджуваного феномену є комплексом взаємопов'язаних психолого-педагогічних заходів. Вона містить:

а) лекції, семінари, індивідуальні консультації для вчителів, шкільних психологів, а також для батьків молодших школярів;

б) тренінг розвитку фантазії в молодших школярів «Учимося фантазувати»;

в) рекомендації для вчителів щодо проведення уроків (розробка елементів уроків відповідно до їх тематики з використанням інноваційних технологій розвитку фантазії, а також системи творчих завдань);

г) позаурочні творчі заходи.

Зауважимо, що всі ці види роботи мають практично орієнтований характер і є рівнозначно важ-

ливими. Розроблена нами програма спрямована на співпрацю вчителів початкових класів, шкільних психологів та батьків молодших школярів.

Мета програми – створити необхідні психолого-педагогічні умови для розвитку фантазії в молодших школярів і, як наслідок, забезпечити становлення їх творчої особистості.

Завданнями програми визначено:

1. Створення творчого середовища для активізації та розвитку фантазії молодших школярів, формування їх творчої особистості.

2. Вдосконалення науково-інформаційного та навчально-методичного забезпечення навчальних закладів з проблеми розвитку фантазії в молодших школярів.

3. Налагодження взаємодії вчителів початкових класів, шкільних психологів з батьками молодших школярів з метою реалізації цілісного підходу до розвитку фантазії дітей.

4. Використання для розвитку фантазії учнів змісту навчального матеріалу та інноваційних технологій, системи творчих завдань.

Психолого-педагогічна програма передбачає просвітницьку (лекції, семінари) та консультативну (добровільні індивідуальні консультації) роботу з учителями, шкільними психологами й батьками.

На нашу думку, розвиток фантазії молодших школярів потребує не тільки високого рівня професійної підготовленості вчителя на технологічному рівні (здійснення творчо-спрямованої педагогічної діяльності, використання інноваційних технологій розвитку фантазії учнів), а й наукових знань щодо психологічної та педагогічної сутності феномену фантазії, особливостей розвитку фантазії в дітей молодшого шкільного віку.

Програмою передбачено проведення 5 лекцій і 5 семінарів для вчителів та шкільних психологів за темами: «Фантазія і творчість», «Вікові, гендерні та індивідуально-психологічні особливості розвитку фантазії молодших школярів», «Єдність фантазії та мислення як умова особистісного розвитку молодших школярів», «Від творчих учителів – до творчих учнів», «Інноваційні технології розвитку фантазії молодших школярів у навчальній діяльності», а також 5 лекцій та 5 семінарів для батьків за темами: «Захопливий світ фантазії», «Малі й дорослі фантазери: які вони?», «Кольорові фарби фантазії», «Фантазуємо разом – тато, мама і я», «Скарбничка творчості: методи, прийоми та засоби розвитку фантазії у дітей».

Психолого-педагогічна програма містить також добровільні консультації з батьками учнів, а також з учителями та шкільними психологами відповідних навчальних закладів. Метою такої консультативної роботи є: поглиблення розуміння батьками та вчителями необхідності розвитку

фантазії в молодших школярів; розвиток навички конструктивного й довірливого спілкування з дітьми в колі сім'ї та з учнями в навчальному закладі, дотримуючись позицій особистісно орієнтованого підходу.

Розроблений нами тренінг «Учимося фантазувати» містить заняття, що мають на меті розвиток фантазії в молодших школярів як необхідного складника становлення їх творчої особистості та відповідають традиційній структурі проведення психологічного тренінгу.

Мета тренінгу – ознайомити учнів з методами та прийомами фантазування, навчити застосовувати їх для створення нових образів фантазії, генерації нових ідей та втілювати їх у власних творчих продуктах, сприяти зниженню в них психологічної інерції, шаблонності та стереотипності мислення, збагаченню досвіду творчої діяльності, становленню усвідомлення своєї індивідуальності та неповторності.

Завдання тренінгу:

1) сприяти розвитку фантазії в молодших школярів як основної характеристики творчої особистості;

2) створити сприятливі умови для гармонійного поєднання творчого розвитку молодших школярів з їх соціальним, емоційно-вольовим, морально-духовним, естетичним розвитком;

3) сприяти підвищенню в учнів рівня прийняття себе, впевненості в собі, самооцінки, розвитку навичок рефлексії, адекватного ставлення до успіху-неуспіху, самостійності, усвідомлення залежності своїх досягнень від власних знань, умінь і навичок, докладених вольових зусиль, а також від здатності організовувати спільні дії з однокласниками;

4) гармонізувати взаємини учнів з їх однолітками та вчителем, збагачувати їх досвід творчої співпраці;

5) сформувати в учнів навички публічного обговорення та відстоювання власних ідей і результатів творчої діяльності, вміння оцінювати результати своєї роботи.

Запропоновані заняття передбачають різні види (ігри, вправи, дискусії, бесіди, виставки) та форми роботи (індивідуальну, групову, фронтально-колективну), а також індивідуальну роботу кожного учня в зошиті та виконання ним за безпосередньої участі батьків домашніх завдань.

Під час проведення тренінгових занять передбачається застосування таких методів: мінілекція, бесіда, розповідь, дискусія, вправи-привітання,

вправи-релаксації, вправи длягуртування групи, вправи для сприяння міжособистісному спілкуванню, ігри-вправи.

Робота щодо розвитку фантазії повинна охоплювати також шкільні уроки, які проводять за шкільною програмою, але з використанням інноваційних технологій розвитку фантазії, зокрема імажинативних задач, у розв'язуванні яких провідна роль належить уяві (І. Біла [3], Г. Костюк [14], О. Кульчицька [18], І. Тітов [23]), творчих ситуацій, які потребують вирішення деякої суперечності або проблеми (С. Сисоєва [18], [21]), сучасної технології творчості – ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких завдань), яка містить спеціальні методи та прийоми розвитку фантазії (Г. Альтшулер [24]), евристичних методів активізації творчої діяльності, зокрема діалогу «Мозкова атака», «Діалогу Дон Кіхота і Санчо Панси», діалогу «Нарада піратів», діалогу «Робінзона Крузо і П'ятниці», «Методу шести капелюхів» (В. Рибалка [19]), методів та прийомів розвитку фантазії (Дж. Родарі [25]), стратегії розвитку конструкторської творчості системи КАРУС (В. Моляко [22]).

Водночас робота щодо розвитку фантазії, на нашу думку, повинна містити також позаурочні творчі заходи, зокрема проведення різноманітних свят, конкурсів, вікторин, екскурсій, відвідування творчих майстерень, створення виставок творчих робіт, класних стінгазет тощо.

Висновки. У процесі дослідження зроблено висновок про провідну роль учителя в розвитку фантазії молодших школярів. На нашу думку, лише творчий учитель з добре розвинутою уявою може сприяти формуванню творчої особистості кожного учня, позитивно впливати на розвиток їхньої фантазії. А тому сучасна початкова школа потребує вчителя, готового до того, що кожен день роботи з дітьми – це пошук, здатного до творчої педагогічної діяльності, у якого є потреба у творчій взаємодії з учнями, який здатний до творчого уявлення, фантазування, спроможний легко генерувати нові, цікаві ідеї, відходити від традиційних схем, шаблонів у навчанні та вихованні молодого покоління, володіє методами та прийомами розвитку фантазії в школярів, а також уміє їх застосовувати, враховуючи вікові, гендерні та індивідуально-психологічні особливості учнів.

Подальшого вивчення потребують питання, пов'язані з дослідженням розвитку фантазії на інших вікових етапах, у різних умовах навчання, з'ясування готовності вчителів до впровадження психолого-педагогічних програм розвитку фантазії учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барташнікова І. А., Барташніков О. О. Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5–7 років: навч. посіб. / 2-е вид., переробл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 64 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2-х кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-методологічні засади: навч.-метод. видання. Київ : Либідь, 2003. 280 с.

3. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 200 с.
4. Воронюк І. В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2003. 22 с.
5. Грузинська І. М. Психологічні умови розвитку творчої уяви дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 21 с.
6. Губенко О. В. Теоретико-методологічні основи дослідження психологічних механізмів творчої діяльності (інтегративний підхід): монографія. Київ : «Апостол», 2019. 400 с.
7. Денисюк А. С. Уява і творчість молодших школярів : навч.-метод. посіб. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. 145 с.
8. Заїка Є. В. Ігровий тренінг пізнавальних процесів учнів: ігри та вправи : навч. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 256 с.
9. Іванова В. В. Умови розвитку творчих здібностей у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Екологічна психологія. 2019. Том. VII. Вип. 47. С. 153–165.
10. Карабаєва І. І., Яценко Т. В. Олівець-малювець у країні Абетка: альбом розвитку творчої уяви для роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 72 с.
11. Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Основи творчості особи. Київ : Вища школа, 1996. 295 с.
12. Клименко В. В. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 480 с.
13. Коновальчук М. Педагогічна творчість учителя в роботі з обдарованими молодшими школярами : навч.-метод. посіб. Київ : ТОВ «СІТПРІНТ», 2013. 90 с.
14. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.
15. Макрідіна Л. О. Розвиток творчої уяви на основі ТРВЗ: Програма курсу для учнів 1–4 класів. Запоріжжя : Прем'єр, 2003. 32 с.
16. Максименко С. Д., Меєрович М. Й., Шрагіна Л. І. Системне мислення: формування і розвиток. Київ : ВД «Киево-Могилянська академія», 2020. 251 с.
17. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За ред. О. М. Пехоти. Київ : Вид-во А.С.К., 2003. 255 с.
18. Педагогічні технології: наука – практиці : навч.-метод. щорічник / О. І. Кульчицька, С. О. Сисоєва, Я. В. Цехмістер / за ред. С. О. Сисоєвої. Київ : ВІПОЛ, 2002. Вип. 1. 281 с.
19. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1996. 236 с.
20. Роменець В. А. Психологія творчості : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
21. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.
22. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. Київ : Освіта України, 2008. 702 с.
23. Тітов І. Г. Розвиток творчої уяви молодших школярів як компонента становлення їхньої суб'єктності : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2007. 20 с.
24. Altshuller G.S. Find an idea: an introduction to TRIZ – the theory of inventive problem solving. Technical Innovation Center, Inc.; 2023. 349 p.
25. Rodari G. The Grammar of Fantasy: An Introduction to the Art of Inventing Stories. Carlstadt, NJ: Enchanted Lion, 2024. 316 p.
26. Rogers C. Freedom to learn for the 80's. Columbus – Toronto – London – Sydney : Ch. E. Merrill Publ. Company, A Bell & Howell Company, 1983. 312 p.
27. Rosenthal R. Interpersonal expectancy effects: A 30-year perspective *Current Directions in Psychological Science*. Published by Cambridge University Press. 1994. Volume 3. Number 6. Pp. 176–179.
28. Sternberg R. J. Wisdom, intelligence and creativity synthesized. New-York: Cambridge University Press, 2007. 246 p.
29. Torrance E. P. The nature of creativity as manifest in its testing. *Ed. R. J. Sternberg. The nature of creativity*. New-York: Cambridge University Press, 1988. Pp. 43–75.

REFERENCES

1. Bartashnikova, I. A., Bartashnikov O. O. (2007) Rozvytok uiavy ta tvorchykh zdbnostei u ditei 5–7 rokiv [Development of manifestations and creative abilities in children aged 5–7 years] : navch. posib. / 2-e vyd., pererobl. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].

2. Bekh, I. D. (2003). Vykhovannia osobystosti [Personality education]: U 2-kh kn. Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhdid: teoretyko-metodolohichni zasady: navch.-metod. vydanania. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Bila, I. M. (2014). Psykholohiia dytiachoi tvorchosti [Psychology of children's creativity]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
4. Voroniuk, I. V. (2003). Psykholohichni osoblyvosti realizatsii tvorchoho potentsialu molodshykh shkoliariv [Psychological features of realizing the creative potential of younger schoolchildren]: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiia. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. Kyiv [in Ukrainian].
5. Hruzynska, I. M. (2019). Psykholohichni umovy rozvytku tvorchoi uiavy ditei starshoho doshkilnoho viku [Psychological conditions for the development of creative imagination of older preschool children]: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiia. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M. P. Drahomanova. Kyiv [in Ukrainian].
6. Hubenko, O. V. (2019). Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia psykholohichnykh mekhanizmiv tvorchoi diialnosti (intehratyvnyi pidkhdid) [Theoretical and methodological foundations of the study of psychological mechanisms of creative activity (integrative approach)] : monohrafiia. Kyiv: «Apostol» [in Ukrainian].
7. Denysiuk, A. S. (2005). Uiava i tvorchist molodshykh shkoliariv [Imagination and creativity of younger schoolchildren] : navch.-metod. posib. / Volyn. derzh. un-t im. Lesi Ukrainky. Lutsk: RVV «Vezha». [in Ukrainian]
8. Zaika, Ye. V. (2013). Ihrovyi treninh piznavalnykh protsesiv uchniv: ihry ta vpravy [Game training of students' cognitive processes: games and exercises] : navch. posib. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
9. Ivanova, V. V. Umovy rozvytku tvorchykh zbidnostei u perekhidnyi period vid doshkilnoho do molodshoho shkilnoho viku [Conditions for the development of creative abilities in the transitional period from preschool to primary school age]. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Ekolohichna psykholohiia. 2019. Tom. VII. Vyp. 47. S. 153–165 [in Ukrainian].
10. Karabaieva, I. I., Yatsenko T. V. (2017). Olivets-maliuets u kraini Abetka: albom rozvytku tvorchoi uiavy dlia roboty z ditmy starshoho doshkilnoho viku [Drawing pencil in the country Abetka: an album for the development of creative imagination for working with children of older preschool age]. Ternopil: Mandrivets. [in Ukrainian].
11. Klepikov, O. I., Kucheriavyi, I. T. (1996). Osnovy tvorchosti osoby [Basics of personal creativity]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
12. Klymenko, V. V. (2006). Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]: navch. posib. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
13. Konovalchuk, M. (2013). Pedahohichna tvorchist uchytelia v roboti z obdarovanymy molodshymy shkoliaramy [Pedagogical creativity of the teacher in working with gifted younger schoolchildren]: navch.-metod. posib. Kyiv: TOV «SITIPRINT» [in Ukrainian].
14. Kostiuk, H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhiichni rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality] / za red. L. M. Prokoliienko. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
15. Makridina, L. O. (2003). Rozvytok tvorchoi uiavy na osnovi TRVZ: Prohrama kursu dlia uchniv 1–4 klasiv [Development of creative imagination based on TRVZ: Course program for students of grades 1–4]. Zaporizhzhia: Premier [in Ukrainian].
16. Maksymenko, S. D., Meierovych, M. Y., Shrahina L. I. (2020). Systemne myslennia: formuvannia i rozvytok [System thinking: formation and development]. Kyiv: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
17. Osvitni tekhnolohii [Educational technologies]: navch.-metod. posib. / O. M. Piekhota, A. Z. Kiktenko, O. M. Liubarska ta in.; Za red. O. M. Piekhoty. Kyiv: Vyd-vo A.S.K., 2003. [in Ukrainian]
18. Pedahohichni tekhnolohii: nauka – praktytsi [Pedagogical technologies: science – practice]: navch.-metod. shchorichnyk / O. I. Kulchytska, S. O. Sysoieva, Ya. V. Tsekhmister / za red. S. O. Sysoievoi. Kyiv: VIPOL, 2002. Vyp. 1 [in Ukrainian].
19. Rybalka, V. V. (1996). Psykholohiia rozvytku tvorchoi osobystosti [Psychology of creative personality development]: navch. posib. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
20. Romenets, V. A. (2001). Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]: navch. posib. 2-he vyd., dop. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

21. Sysoieva, S. O. (2006). *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti [Basics of pedagogical creativity]: pidruchnyk*. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
22. *Stratehii tvorchoi diialnosti: shkola V. O. Moliako [Strategies of creative activity: school of V. O. Molyako] / za zah. red. V. O. Moliako*. Kyiv: Osvita Ukrainy, 2008 [in Ukrainian].
23. Titov, I. H. (2007). *Rozvytok tvorchoi uiavy molodshykh shkolariv yak komponenta stanovlennia yikhnoi subiektnosti [The development of creative imagination of younger schoolchildren as a component of the formation of their subjectivity] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07*. In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
24. Altshuller, G. S. (2023). *Find an idea: an introduction to TRIZ – the theory of inventive problem solving*. Technical Innovation Center, Inc.
25. Rodari, G. (2024). *The Grammar of Fantasy: An Introduction to the Art of Inventing Stories*. Carlstadt, NJ: Enchanted Lion.
26. Rogers, C. (1983). *Freedom to learn for the 80's*. Columbus – Toronto – London – Sydney : Ch. E. Merrill Publ. Company, A Bell & Howell Company.
27. Rosenthal, R. (1994). *Interpersonal expectancy effects: A 30-year perspective* *Current Directions in Psychological Science*. Published by Cambridge University Press. Volume 3. Number 6. Pp. 176–179.
28. Sternberg, R. J. (2007). *Wisdom, intelligence and creativity synthesized*. New-York: Cambridge University Press.
29. Torrance, E. P. (1988). *The nature of creativity as manifest in its testing*. Ed. R. J. Sternberg. *The nature of creativity*. New-York: Cambridge University Press. Pp. 43–75.